

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

<https://doi.org/10.31820/f.36.1.11>

Marija-Ana Dürriĝl

O POKAJANJU, SVETOJ MARGARITI I ĐAVLU – TEKST SPECIFIČNE KOMPOZICIJE U GRŠKOVIĆEVU ZBORNIKU

dr. sc. Marija-Ana Dürriĝl, Staroslavenski institut
duerrigl@stin.hr orcid.org/0000-0002-7715-1953

izvorni znanstveni rad

UDK 821.163.42.09-97
003.349.1

rukopis primljen: 13. prosinca 2023; prihvaćen za tisak: 20. lipnja 2024.

U radu se analiziraju kompozicijske i motivske odrednice moralnopoučnoga teksta iz hrvatskoglagoljskoga Grškovićevega zbornika iz 16. stoljeća. To je kompilacija dvaju dijelova koji su labavo povezani motivom posta i molitve. Prvi dio s izrazitim persuzivnim tonom kroz primjere biblijskih osoba i svetaca poziva na obraćenje i krepostan život. Drugi je dio oblikovan kao prijepor, odnosno pitanja i odgovori između sv. Margarite i đavla. U potonjem (pod)žanru koji je preuzet iz jedne od inačica legende o sv. Margariti, ista se poruka iskazuje via negationis, kroz riječi đavla. Tema i adhortacija zajedničke su većem broju glagoljskih sastava, a ovaj je tekst odabran kao zoran primjer srednjovjekovne književnosti koja se temeljila na varijaciji i kompilaciji, a ne na traženju izvornosti.

Ključne riječi: *hrvatskoglagoljska proza; kompilacija; dekompozicija; preenje; sv. Margarita; Grškovićevega zbornik*

1. Uvod

U hrvatskoj glagoljskoj tradiciji sačuvan je velik broj *čtenja*, *kapitula* i drugih tekstova koji se svrstavaju u opsežnu amorfnu skupinu *moralnopoučne proze* (usp. Fališevac 1980: 73–87 i 148–151; Hercigonja 1975: 387–394).¹ Neki od njih djeluju poput pučke teologije (odnosno, nisu doslovni prijevodi učenih teoloških djela) i nemaju izrazite književne kvalitete. No, i takvi sastavi mogu biti zanimljivi jer ukazuju na neke odlike glagoljske čitateljske zajednice (Radošević, Dürriegl 2020).

Tekst *Ot pokaèniè grihov'* odabran je zbog svoje specifične kompozicije, kao ogledan primjer fenomena (i postupka) karakterističnih za srednjovjekovnu književnost (i pismenost), a to su *dekompozicija*, *kompilativnost* i *mouvance*. U usporedbi (ili suprotnosti) prema novovjekovnim književnostima, srednjovjekovna se odlikuje otvorenošću forme, a tu je pojavu Paul Zumthor za tekstove koji se doimaju „nestabilnima“ nazvao *mouvance* (Zumthor 1972; 1987), što se može prevesti sa *pokretljivost*. Tijekom dužega vremena tekstovi bivaju usmeno prenošeni pa zapisivani, i u toj međugri dolazi do pojave brojnih mijena i preradbi. U ovoj analizi međutim ne mislimo samo na izvorni pojam (bitno povezan u usmenošću i pamćenjem) što ga rabi Zumthor već i na preoblikovanja teksta u raznim kontekstima (usp. Root 2020), za različite čitateljske zajednice. Mary Carruthers u svoja promišljanja uvodi pojam *dekompozicije*, što je postupak adaptacije i intervencije u zapisani tekst u procesu njegova usvajanja i promišljanja (usp. Carruthers 1992). To pak uvjetuje posljedičnu *rekompoziciju*; oboje su tipična načela u oblikovanju srednjovjekovnih tekstova, kao i s njima povezana kreativnost po načelu kompilativnosti i varijacije. O tome su napisane brojne studije, a prepoznatljiva je i u hrvatskoglagoljskoj književnosti.²

¹ Tematsko-sadržajno, oblikovno, funkcionalno grupiranje tekstova u skupine nameće se kao nužnost ako ni zbog čega onda barem zbog nastojanja oko unošenja preglednosti u korpus, ali svaki pristup kod takvoga sistematiziranja ima nedostataka. Ili, kako naglašava Nancy Bradbury, većina je suvremenih istraživača složna u mišljenju kako je za srednji vijek karakteristična žanrovska fluidnost, pa se u izučavanju tekstova valja opirati krutoj taksonomiji (usp. Bradbury 2015: 56). Međutim, i u takvoj se produkciji mogu razaznati granice onoga što i dalje zovemo žanrovima (Butterfield 1990), jer kad tih granica (i razlika među žanrovima) ne bi bilo, ne bismo mogli govoriti ni o miješanju i (ili) otvorenosti forme. Ovo se potonje nerijetko navodi kao temeljna značajka srednjovjekovne književnosti uopće.

² Usp. npr. Carruthers 1992; za hrvatskoglagoljsku književnost Dürriegl 2007; Dürriegl 2010; Štrkalj Despot 2010; Radošević 2017. Nadalje: „U glagoljskim zbornicima nalazimo tekstove koji predstavljaju prijepise već kompiliranih tekstova i tekstove za koje s većom

U *Grškovićevu zborniku* iz druge polovice 16. stoljeća (dalje u tekstu **C Grš**), za koji se pretpostavlja da je nastao u Istri, a jedno se vrijeme nalazio u Vrbniku (Reinhart 2010: 670), zapisan je moralnopoučan tekst pod naslovom *Ot pokaënie grihov'* (fol. 126 v–129 v).³ Paralelan je tekst zapisan u *Berčićevu zborniku* iz 15. stoljeća s Dugoga otoka (dalje u tekstu **C Bč**). Među tim tekstovima usprkos velikoj sličnosti ima i znatnijih razlika koje onemogućuju da se tekstovi objavljuju kritički na način, primjerice, brevijarskih legendarnih tekstova. Budući da je cjelovit tekst iz C Bč već objelodanjen (Vialova 2016; usp. recenziju Reinhart 2019), ovdje će biti objavljen tekst iz C Grš. Filijacijska veza među tim dvama rukopisima nije uspostavljena, pa će neka pitanja nužno ostati otvorena.⁴ U obje je inačice promatranoga teksta na (temeljnu) pouku o pokori kroz post, molitvu i dobra djela dodan prijedor Margarite i đavla, kao specifičan egzempl i amplifikacija poruke.⁵ U

vjerojatnošću možemo reći kako su nastali pisarevim kombiniranjem ranije poznatih djela.“ – Radošević 2017: 51.

³ U zborniku su zapisani raznovrsni tekstovi, npr. apokrifna djela apostolska, legendarno-hagiografski tekstovi, vizija, te poučni sastavi kao npr. *Cvijet kreposti* – usp. opis rukopisa Štefanić 1970: 40–45. Ako se pogleda položaj u rukopisu, može se reći da ovaj tekst dolazi zajedno s drugim vjerskim poučnim sadržajima (npr. o deset zapovijedi, o Crkvi, tu su i homiletski sastavi s ubačenim egzemplima o svećeničkom pozivu i sl.). U tom bi smislu bilo zanimljivo proučiti rukopis/zbornik kao „makrotekst“ ili osvrnuti se na pogled pisara-prevoditelja (redaktora? uvezivača?) u odnosu na knjigu/rukopis kao cjelinu. Kompilativnost kao opća značajka većeg broja srednjovjekovnih knjiga/djela dozvoljava da se govori o „književnosti kompilacija“; ta je odrednica važna jer pokazuje kako su se autori odnosili prema autoritetima, ali su ih istovremeno na neki način i stvarali (v. Ceulemans, De Leemans 2015: 16). U usporedbi s C Grš, stariji C Bč sadržajno i žanrovski nešto je bogatiji (usp. opis u Vialova 2016: 28–31).

⁴ Johannes Reinhart za tekst u C Bč pretpostavlja kako je preveden s latinskoga (Reinhart 2019: 464), pa se isto može odnositi na inačicu u C Grš. Postoje i mišljenja kako su razlike u inačicama tekstova posljedica usmenoga prenošenja i pisanja po pamćenju, ali kako nastaju i zbog složenoga procesa tekstualizacije i postupaka stilizacije (v. DuBois 2012), što u ovom slučaju nije moguće nedvojbeno dokazati.

⁵ Legenda o sv. Margareti (Marini) bila je iznimno popularna a i rano filološki proučavana, usp. npr. pregled vernakularnih zapadnih verzija u Spencer 1989. Legenda je tijekom srednjega vijeka bila zapisivana u brojnim inačicama na latinskom i na narodnim jezicima. Našla je svoje mjesto u *Zlatnoj legendi* J. de Voragine, u *Speculum historiale* V. iz Beauvaisa, a obrađivana je i u okviru brojnih propovijedi. Pritom je svetičina borba sa zmajem smatrana problematičnom, ali je ta epizoda ipak mogla prenositi praktičnu pouku za vjernike (usp. Bledsoe 2013a). U jednom hrvatskoglagoljskom poučnom tekstu koji se naslanja na verziju apokrifnoga prenja Isusa s đavlom (zapisanom u *Oxfordskom zborniku* iz 15. stoljeća) također se izdvaja sv. Margarita: *Postom' i m(o)l(it)vami s(ve)ta margarita cêla bi i ot utrobê z'mieve*

njemu se prepoznaju dva dijela: prvi dio varira općepoznate motive iz kršćanske moralke, dok je drugi dio preuzet iz hagiografske tradicije, tj. iz legende o sv. Margariti.

2. Tekst iz *Grškovićeva zbornika*

Motiv posta i molitve⁶ ali i motiv prijepora sv. Margarite i đavla, mogu se uklapati u različite nadređene tekstne cjeline (usp. Dürriegl 2019b).⁷ Pritom dolazi do *miješanja vrsta/žanrova i modusa*; ne samo da se miješaju poučni modus i dijalog, već se dijaloški dio u C Grš može sagledavati kao amalgam prenja/sukoba/disputacije i oblika pitanja i odgovora, što osim poučnosti nosi i trag performativnosti.

Tekst glasi:

(fol. 126v) *Ot pokaëniê grihov' čti razumno*

Podvignimo se bratiê da ne tegnemo v mirilih' naših' zlobu našu ere ako zloba naša ako imala e(stb) ona veliku tegotu ima v sebi togo radi dobra dela tvorimo moleče se G(ospo)d(i)nu Bogu G(ospodb) govorit' molečim se. Vele ne govorite kako ezični ipokriti. Ovo est' potribno u Boga prositi knežiê Ili vladanê ili bogataistva to vse prose neverni pa vi bratiê prosite cesarastva bož(i)ê Vist bo ot(a)c' vaš' nebeski kako prosite sih' vsih' da podvignimo se bratiê dobra dela tvoriti pokaëniem' sa slzami. Post' i molitva Iliû proroka vznese na kolesnice na nebo ognenê. Post' i molitav' nareče goniti děvla Iliû. Post' i molitav' provede Moisiê skozi more črmnoe sa

izide (fol. 51r). Tekstovi su transliterirani prema načelima za izradu Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije, što ga priprema i izdaje Staroslavenski institut u Zagrebu. Iznimka su osobna imena koja se ovdje donose s velikim početnim slovom. Korištena je digitalizirana verzija C Grš i drugih navedenih kodeksa dostupna na intranetu *Izvori Staroslavenskoga instituta* što su ga izradili M. Čunčić, A. Magdić i Lj. Mokrović (<http://izvori.stin.hr>).

⁶ *B(ož)e iže pravim' dari mazdi. i grěšnikomb postomb m(i)l(o)stb daeši p(o)m(i)lui m(o)lečih* te čita se u jednoj oraciji iz *Prvoga beramskoga misala*, fol. 56a; to je još jedan primjer u kojem se post i molitva iskazuju kao put postizanja milosti i uslišanja.

⁷ Taj članak tematizira post i molitvu u trima glagoljskim zbornicima prvenstveno s gledišta moralne pouke i egzemplarnosti: tko je sve bio nagrađen i tko je sve uzor za uzdržljivost i dobra djela. Prvi dio teksta iz C Grš o postu i molitvi objavljen je u časopisu *Dicovensia* 27/3 na str. 681. U tom članku nije analizirana epizoda prijepora đavla i svete.

sinmi Iz(drai)levimi. Post' i molitav' izvede Lota ot' Sodoma i ot' Gomora ka se podvratista. Post' i molitav' Moisiû hrabr biše kada kada na svetoj gori molaše se Gospodinu Bogu a Êrun' ravaše se s pogani. Post' i molitav' izbavi Daniela ot rova lavova. Postom' i molitvu David cesar vzraste // (127r) is propasti zem(a)lnie. I paki ga post' i molilitva [sic!] va višni Erusolim' vavede i učini ga biti načelnika peniû pravadnim'. Post' i molitva Pavla ap(usto)la stvori pohoditi vse muke i vidi žitak' pravadnih'. Post' i molitva bi na preprenie dêvlu kada H(rstb) posti se .k. (=40) dnni i .k. (=40) noći. Postom' i molotvoû [sic!] odoliše ap(usto)li cesarom' idolskim' i obratiše pl(ᵇ)k' v službu Božiû. Post' i molitav' biše moć mučenikom' i kripost' Post' i molitva izbavi tri otroki ot peći oganne. Post' i molitav' dobro oružie i kripko e(stb) protivu dêvlû [sic!] gubitelu dušam' našim' I vsaki čl(ovê)k' ki čini dêvla dela oblstan' e(stb) dêval živiti v nem'. I misal mu prevraća i srce mu okamenit' ot puti pravadnago hoti obresti sebi družbu i vpelati v muku vičnu kadi e(stb) plač' i skržat' zubom' tuga veliê i vzdihaniê kadi goreč' ne izgoriši I tlie (?) ne istlieši tada bi se rad' vzvratil' simo na žizan' ov' suetni na pokaênie. Ako bi vsega svita blago imel to vse ubozim' razdal' a sam' bi se re// (127v) kal' k zemli pribit kl(u)či (?) kako bi ni pil' ni il' na ûže po semrti toga nist. Zato bratiê ne stvorimo pohoti pltaiskih' da ne pogubimo vičnoga s(vê)ta. Um č(lovêča)ski ne more ispovidati ni razumiti te dobrote. Počeniem' i molitvoû krotostiû i umileniem' i smereniem' i tečeniem' k crikvam' egda klirici zvonet' ne budem' leni vstati na molitvu. Va t' čas' molitveneno [sic!] vrime vstati vsakomu človiku na molitvu ki e priel' s(ve)to krčenie. Tada dêv(a)l' posilaet' na sini tegotnie duhi svoje stiskati oči nih'. I srca im' smučati i ne počivaût' ot nih' da ne vstaût' na ûtrnû va vrime I to bratiê ne kasnimo kada udri zvon' ako imaš' san' tegotni znamenai se križem' i vstani na ûtrnû na uru prvu i drugu i tretu i šestu i devetu na vičernû i na kumplet'. Ako sam' knige ne umiš' poslušai onih' ki umiû duhovna peniê polagaûče na srcih' vaših'. dokle poe se ûtrna poslušai. Da nam' est' hvaliti B(og)a sedam' krat' na dan' budem' dostoini molitvam' // (128r) ego Ako li v crikvi ino misle o družih blazne one poslušau štenie prokleti su ot' .ž. (=7) česti prvo ot g(ospod)a .b. (=2) ot prestola ego treto ot' matere ego .v. (=4) ot' ap(usto)l' ego .d. (=5) ot' prorok' ego .e. (=6) ot' mučenik' ego .ž. (=7) ot' div' ego I za te (?) strah' b(o)

ži v' sr(dь)cih' svoih' Poslušajte Davida cesara v saltiri govoreča. Služite g(ospode)vê sa strahom' i s trepetom raduite se emu. Razumiite bratiê kako leta vaša minuût' dni miniût' kako i sen' I kako cvet' ki kako za ûtra procvate a k večeru uvenet' tako e(ste) kratak' život' naš' ako sto let' ili veče živemo to e kako niče Primimo strah' Boži postom' i molitvoû Almužno daûce ničim. Almužno gasit' grihe kako voda ogan'. Postom' i molitvoû oblast' dana bi b(la)ž(e)nomu Mikuli pomočnik' est' vsakomu čl(ovêk)u k(om)u veruûćumu v Boga v bedah' i v pečaleh' tomu bude kako oral' bistri na pomoć'. Post' i molitva bê pomoć' b(la)ženomu Garguru na razum' knižni rimskoga stola pape. I mnogo knig' napisav' posla e po zemli. Post' i molitva priê bl(až)enago Benedita uzida grad' protivu dêvlu. I nače v nem prebivati s rodom' svojim'. I reče ne prestate služeće // (128v) Gospodinu Bogu. Da primete vinac' ukrašeni vse dni života vašega. Reče b(la)ženi Benedit az othoû ot' žizni sie k B(og)u na život' vični. Postom' i molitvoû priêta bi grišnica ka slzami umi nozi g(ospo)dni. I svoimi vlasi otr' i bi očićena ot' grihov'. Postom' i molitvoû s(ve)ta Margarita bi oružena proti dêvlu zmiû kada û prožre zmii raspade se ob noi a ona cela bi svetoû molitvoû. I opet pokusi se dêval' hote ei strah' dati da bi B(og)u ne služila. I vidivši s(ve)ta Margarita i dviže se na n'. I udari i ruku v' čelo. I porazi i na zemlu. I sta mu na grli nogama svoima. I nače ga mučiti veliû muku I nače dêval' tužiti govore koliko pobien bih' divu. I koliku muku imam' mnogie otvratih' ot' službi Božie. A edna diva preodoli mi. I nače dêval' moliti se b(la)ženoj Margariti govore b(la)ž(e)na Margarito popusti me malo klenu se tebi da do Sudnega dne ne pridu totu kadi bude ime tvoe pisano. I kak vsim' ki ime tvoe propovidaût'. Reče že b(la)ž(e)na Margarita. kto su služiteli tvoi I reče dêval' Poslušai // (129r) raba Božia da ti povim' gdo su služiteli moi i svêtnici. Reče Margarita kako dêvle ime Božie nareši otstupniče ot' milosti ego. Reče dêval' odkle otstupih' ot' milos'ti ego hotih' starii emu biti. Odatle osuen' esam' sa vsimi slugami moimi v muku vičnu. I ne počinu preiskue družini zavistiû ne mogu gledati č(lovê)ka B(og)u. služeća dan' noć' ne počiu hote otvratiti i ot' B(og)a. I reče s(ve)ta Margarita kto su bratiê tvoê: Dêval' reče bratiê moê i sestri o kih' se raduû an(ĵ)eli moi Prvo rodivše dicu otai udavlaût' materi i oci nih' to su to su [sic!] bratiê i sestri mani. Drugo ki v molstiri stoeć' blud' stvoret' I obećau se

H(r)st)u služiti i otvrgu se ot' nego I sami se osudiše. I pridu sa mnu v muku vičnu. Treto ubiice ubiêûće drug' druga i ne pokaû se. Četrto prerot'nici i lažnici ki istini ne govoret'. to su bratiê moê. Peto bludnici krivi. šesto su bratiê moê ko gredu ot' svojih' žen' ka inim' v blud'. I ženi takoe činiće. Sedmo razbojnici I potvornici to su služitelji moi. Osmo sut' bratiê moê pičalnici i plešuće rukami. metuće se to sami zovu me i ê uslišu e// (129v) I veselu se š nîmi. Deveto krivi sud'ci i svedoci krivi to su su (!) bratiê moê. Deseto opivše se bluût'. .aï. (=11) stvarnice i svadnici i klevetnici .bï. (=12) ki celivaût se s bludnicami bludet'. To su bratiê moê. I reče Margarita đevlu to .bï. (=12) roda načtal' esi ki ti služet' I reče đeval' zane ki rodi se ot' divi Marie imi .bï. (=12) učenika svoê I az' učinih' raspeti ego. Kada hoêše po zemli mani veliku pakost' tvoraše. I zato izabrah' e služiti mni. I reče s(ve)ta Margarita đevlu to vsi li ti poidu s tobu v muku vičnu. I reče đeval' ki se obrate na post' i na molitvu s krotostiû i sa umileniem' B(og)a radi ti ne poidu sa mnu va osuenie vično. Reče đeval' povidah ti vse divo Krstova tu ne pridu kadi budu imena tvoê pisana Mučivši ga s(ve)ta Margarita i pusti ga. Razumiite bratiê kako i đeval' hvali post' i molitav'. Zato obratimo se na post' i na molitav' Postom' i molitvoû vse svete divi obl(ê)koše se v rizi beli i bračnie Postom' i molitvoû prosvatiše se lica kako sviča goruča AMEN

3. Cjelina teksta kao kompilacija

Na ovaj je sastav u C Grš moguće primijeniti termin iz stare farmacije, jer je tekst kao cjelina *compositum*. On zrcali postupak *com-ponere*, on je sastavljen od razloživih, ali međusobno povezanih cjelina. *Intentio auctoris* može se razaznati u poučnim dijelovima, a ona se djelomično oživljava umetanjem dijaloga Margarite i đavla kroz oblik pitanja i odgovora. U tom bi smislu to (malo) prenje moglo djelovati kao egzempl,⁸ osobito stoga što je riječ o iznimnom svetačkom čudu, tj. pobjedi mučenice nad zmajem/đavlom. Potpuno istovjetnoga prenja u zborničkoj niti u brevijarskoj verziji legende nema, odnosno izostaju pitanja i odgovori o đavoljim sljedbenicima. Iščitanje sastava u C Grš, dakle, s jedne strane pokazuje kako je riječ o *re-kompoziciji* različitih odsječaka, tj. njihova slaganja u novu cjelinu, a s

⁸ Opširnije o egzemplima usp. Radošević, Dürriĝl 2021, s iscrpnom literaturom.

druge je strane jedinstven primjer da se *malo prenje* (Dürriegl 1996) poput kakva „pojačajnog pomagala“ koristi na kraju teksta. To se čini s ciljem oblikovanja karaktera osobe (usp. Vitz 2005), odnosno „pounutrašnjenja“ vrijednosti koje tekst prenosi, bilo kroz riječi pripovjedača, bilo kroz riječi likova. Emocije koje se spominju ili se nagoviještaju u tekstu (npr. treba reagirati *sa slzami*) pokretač su ne samo afektivnoga, već i kognitivnoga odgovora (*response*) primatelja: čuđenje, udivljenje, ganuće, identifikacija s grešnicima, strah kao (samo)spoznaja grešnosti – sve to olakšava razumijevanje, shvaćanje posljedica određenih obrazaca ponašanja i potrebe za promjenom.

Upravo zato naslov u C Grš poziva: *čti razumno*, što treba usmjeriti pažnju čitatelja (da čita s razumijevanjem), ali možda i da se čita naglas (kazuje) razumljivo, jasno, jer se govori nekome, publici koja od čuvenoga treba imati duhovnu i moralnu „korist“. Dvodijelni se sastav uvjetno može podijeliti u tematsko-oblikovna potpoglavlja, što je u C Grš naglašeno i marginalnim zapisima: *čti ku moć' ima post i molitav'*, te *čti ku moć' ima s(ve)ta Margarita*. Nije poznato tko je upisao te specifične glose, vjerojatno pisar, a možda i koji kasniji vlasnik. To su signali aktivnoga čitanja kroz dulje vrijeme, kao i svojevrsna interpretacija zapisanoga teksta (usp. Radošević, Dürriegl 2020). Osim što ukazuju na sadržaj teksta koji je zapisan, marginalije imaju i evokativan značaj, ali i apelativan, u uporabi imperativa *čti*.⁹ Naglasak je na *moći*: s jedne strane, *post* i *molitva* imaju (daju?) moć za izbjegavanje grijeha i postizanje dobra;¹⁰ Margarita pak ima moć da pobijedi đavla – tamo gdje je njezino ime napisano (kao neki apotropej ili amulet), davao je nemoćan.

Tri se dijela razabiru u cjelini teksta.

⁹ Takvih kratkih zapisa u C Grš nema mnogo i pretpostavljamo da ih je pisala ista ruka, npr. na fol. 15v *od antikarsta*, fol. 81r *čti ku moć' ima s(ve)ta misa*, fol. 125v *od grišnoga* (slabo čitljivo), na fol. 132 v i fol. 136r slični su zapisi *čti ku moć' ima redovnik*. Dakle, to nisu strogo uzevši sadržajni, tematski signali već ukazuju na nešto egzemplarno i ono što može imati *moć* u smislu da promijeni život.

¹⁰ Usp. nazore u nekim regulama i uputama, ne samo za redovnike, nego i laike u Archetti 2023.

a) Božji ugodnici koji poste i mole

Nakon početnoga apela o odbacivanju poganskih¹¹ običaja slijedi nabranje primjera biblijskih osoba kako bi djelovanje na primatelje bilo učinkovitije; to je pojačavanje pouke kroz oprimjerivanje. Nabrojeni su: Ilija, Mojsije, David, tri mladića u ognju; Danijel, Lot, sveti apostoli i mučenici; sveti Pavao je postom i molitvom imao viziju.¹² Neizostavno se navodi i Kristov post u pustinji, te tri sveca: Nikola, Benedikt i Grgur Veliki, a naposljetku bezimena grešnica i sv. Margarita.¹³ Kao poveznica sa sljedećim odsječkom može se shvatiti tvrdnja-upozorenje: *Post' i molitav' dobro oružie i kripko e(stv) protivu dëvlû gubitelu dušam' našim' I vsaki čl(ovê)k' ki čini dëvla dela oblastan' e(stv) dëval živiti v nem'*.¹⁴ Tu se prvi puta spominje đavao.

b) Poziv na obraćenje; poticaji na vrlinu, na pobožan život (s primjerom triju svetaca)

Redaju se zatim apeli, savjeti, primjeri đavlova djelovanja, gnome, opća mjesta, poredbe iz prirode i svakodnevnoga života, upozorenje na konačnu kaznu u paklu, uz biblijske parafraze.¹⁵ Zatim slijedi na sedam (!) ispravnih osjećaja i misli, pa opomena protiv lijenosti (kad valja ići jutrom na misu),

¹¹ Izraz „poganski“ koristimo u značenju kakvom se koristio u srednjovjekovnim tekstovima, ali bez vrijednosnih konotacija.

¹² Poseban dar koji je apostol Pavao zadobio postom jest viđenje drugoga svijeta, razrađeno u popularnom apokrifu *Pavlovoj viziji*. Kraća verzija toga apokrifa zapisana je na fol. 24v–28v u C Grš.

¹³ U verziji u C Bč (fol. 2r–4r) spominju se Ilija, apostoli, tri mladića u ognjenoj peći, sv. Nikola, Benedikt i Grgur Veliki, raskajana bezimena grešnica i sv. Margarita. U nabranjanju dobrobiti posta i molitve dodanome na apokrifno prenje Isusa s đavlom u *Oxfordskom zborniku* (fol. 50b–51a) navedeni su Krist, Mojsije, Lot, Abraham, Noa, Izak, Josip Prekrasni, Danijel, Suzana, Ilija, Joakim i Ana, David, Itaj (?), Ivan apostol, sv. Tekla, sv. Margareta i sv. Elizabeta, sveti oci, monasi i pustinjaci. – Usp. Dürriĝl 2019b. Raspoznaje se da su prevoditelji/prerađivači pisali i po sjećanju, te da su mogli po vlastitu izboru „dodati“ ili „oduzeti“ koju osobu iz nabranjanja. Dakle svaki je pisar iz mnoštva odabrao one egzemplare koje je smatrao prikladnima i uvjerljivima, poticajnima.

¹⁴ Ta poveznica u C Bč glasi: *Maše i postv i m(o)l(i)tve d(obro) e(stv) i krep'ko oružie prot(i)vu d'ëvlu gubitelû d(u)š(a)mъ n(a)š(i)mъ* (fol. 2r).

¹⁵ Primjerice: **Primimo strah' Boži postom' i molitvoû Almužno dauče ničim. Almužno gasit' grihe kako voda ogan'** Poredba kako milostinja gasi vatru poput vode pripisana je u jednom mirakulu u C Grš svetomu Ambroziju, premda ta atribucija nije neupitna (usp. Reinhart 2010: 678). Pa ipak, vrijedno je ukazati na činjenicu da se ista poredba (kao opće mjesto) pojavljuje barem dvaput u istom zborniku. Valja spomenuti kako je u inačici u C Bč pisar/prevoditelj uporabio

upozorenje protiv nesabranosti u crkvi (tijekom svete službe), te poziv na strah Božji. Sve to nema neki prepoznatljiv plan ili unaprijed promišljenu shemu. No, na neke od njih vratit će se đavao u svojem monologu. Kao prijelaz na drugi dio kaže se: *Postom' i molitvoû s(ve)ta Margarita bi oružena proti đevlu zmiû kada û prožre zmii raspade se ob noi a ona cela bi svetoû molitvoû*. Uzbudljiva scena iz hagiografije ovdje je svedena tek na evokaciju čime se „otvara scena“ za dijalog sa đavlom.¹⁶

c) Prenje sv. Margarite s đavlom

U tom se dijelu pojavljuju dva lika, sv. Margarita i đavao, koji kroz svoj prijemor trebaju izazvati iznenađenje, ganuće i strahopoštovanje. Riječ je o pitanjima i odgovorima, s nabranjem skupina grešnika i obećanjem pomoći onima koji se obrate – opće mjesto u brojnim tekstovima ovdje odjenuto u dijalog. Međutim, u razgovoru se ne ostvaruje izrazitija dramatičizacija, treba tek preoblikovati poticaj na pokajanje: *Razumite bratiê kako i đeval' hvali post' i molitav'. Zato obratimo se na post' i na molitav'*. Ovdje smo cjelinu razložili u tri odsječka, međutim po načelu opozicije dobro – zlo i po vrsnoj pripadnosti odlomaka/odsječaka ona se može podijeliti i u dva veća razmjerno koherentna dijela.

4. Opća mjesta i kompilativnost

Usprkos Reinhartovoj pretpostavci o postojanju latinskoga predloška za C Bč, složena motivska situacija teksta u C Grš ipak ostavlja pitanje o pri/povijesti samoga teksta, odnosno o redakcijama ili inačicama koje nisu sačuvane. Tako Hercigonja piše: „S obzirom na kratkoću ulomka Margareti-ne pasije što je unijeta u ‘slovo’ *Grškovičeva zbornika* teško je odrediti da li je ovako pojačan prikaz izravnog sukoba Margarete i sile zla samo posljedak kreativnosti glagoljaškog pisca ovog ‘slova’ koji – znajući za obje varijante – sjedinjuje ih radi postizanja što snažnijeg dojma na slušateljstvo ili je to indikacija postojanje još jedne redakcije legende“ (Hercigonja 1987: 36).¹⁷

drugo lice: *primite s'traħ B(o)ži*. Spomenute usporedbe djeluju kao poslovice, što može biti još jedan „umetnut“ (*embedded*) mali žanr u cjelinu teksta. – usp. Bradbury 2015.

¹⁶ Motiv moći je i variranje motiva oružja: *dobro oružje* je ono kojim svetica *bi oružena*. A to su odricanje od tjelesnosti, osobna svijest o grijehu/grešnosti i očuvanje čistoće. – Usp. Bledsoe 2013b.

¹⁷ Valja upozoriti i na izraz *slušateljstvo*, jer autor pretpostavlja da je ovako zapisan tekst bio namijenjen čitanju naglas. Hercigonja ne spominje inačicu iz C Bč, pa se tako problema-

4.1. Prvi dio: post i molitva, dobra djela svetih osoba – pozitivni primjeri, poticaji

Primjeri svetih osoba kojima su post i molitva učinili znatna dobra imaju funkciju oslikavanja i potvrđivanja kroz primjere, što potiče na divljenje. To se u drugom dijelu teksta izvrće, jer se kroz usta đavla „uči“ o tome što je prihvatljivo – upravo *ne* ono što on hvali i čime se diči. Pritom je zanimljivo kako su u početnim dijelovima i na samome kraju u većoj mjeri prisutni *poticaji*, a manje *zastrašivanje*.¹⁸ Važna su dva simbolična glagola kretanja: *podizanje* i *obraćenje*. Ishodište tomu jest spoznaja da smo pali: *podvignimo se bratiê dobra dela tvoriti pokaênien' sa slzami*. Na kraju je pak iskazan glavni poticaj: *Zato obratimo se na post' i na molitav'*. To je krug oko cjeline teksta koji je upravljen pojedincima, ali i zajednici. Unutar toga prstena smješteni su, dakle, pouka, poticaj, upozorenje, kao i hagiografski odlomak s malim prenjem. Sve potiče da se korača ispravnim putevima, popločenima vrlinama i dobrim djelima: *Poçeniem' i molitvoû krotostiû i umileniem' i smereniem' i teçeniem' k crikvam'*. Želja je potaknuti na *disciplinu* – tako se može postati Kristov *discipulus*. Život je predstavljen kao borba, a autor kao najsnažnije *oružie* navodi post i molitvu, njome je, kao rekosmo djevica-mučenica Margarita *oružna* protiv zla. Svi su sveci kao Božji izabranici otporni na đavolje napasti i iskušenja (Delfin 1989: 591), ali Zlo je stalno prisutno i valja mu se (pokušavati) oduprijeti.

U posebnoj se odsječku prvoga dijela sastava u C Grš ističe trijada svetaca, a uz svakoga je poseban (simboličan) motiv. Sveti je Mikula postom i molitvom razvio vrlinu da pomaže potrebitima, poput hitroga orla.¹⁹ Sveti Grgur je postom i molitvama postigao sposobnost da teološko znanje oblikuje riječima u knjige i ostavi ga naraštajima, a sveti Benedikt je disciplinu, uredan život i molitve oblikovao u pravilo, u redovnički načina života: *uzida*

tika mijena, prilagodbi i uzimanja iz mogućih predložaka dodatno usložnjuje. Vratimo li se na *slušateljstvo*, valja se sjetiti i primjedbe Evelyn Vitz: “Salvation comes through hearing” – Vitz 2005: 22 (spas dolazi kroz slušanje).

¹⁸ Zato tekst kao cjelina pruža nadu, ali i svojevrsan užitak za primatelja u smislu ganuća – usp. Griffiths 1999: 42. Taj će učinak u većoj mjeri biti postignut pripovjednim tekstovima ili stihovima, ali i propovjedni, pastoralni tekstovi oblikovani su često tako da i temom i retoričkim pomagalima potaknu aktivan odgovor publike.

¹⁹ Taj je detalj preuzet iz bestijarske tradicije ili iz alegorijskih prikaza vrlina, gdje je orao često oličenje darežljivosti i širokogrudnosti. O simbolici orla usp. Zaradija Kiš, Šimić 2020: 116–117.

grad' protivu đevlu. I načē v nem prebivati s rodom' svojim' (usp. Dürriegl 2019a: 681). Tu se spominje riječ rod' koja će kasnije imati važnu ulogu u prenjū.²⁰ U trima se svecima ostvaruje benediktinsko načelo ora et labora et lege: Mikula bi bio primjer za labora (činiti dobra djela), Benedikt za ora (moliti, mudrost), a Grgur za lege (čitanje, znanje, mudrost).

4.2. Drugi dio: prenje Margarite s đavlom; pitanja i odgovori

Prepiranje sv. Margarite i đavla sažeto je na nekoliko pitanja i odgovora. Otvara se varijacijom motiva iz svetičine pasije: *I porazi i na zemlu. I sta mu na grli nogama svoima. I načē ga mučiti veliū muku I načē đeval' tužiti*. No, taj sukob ubrzo će prijeći u kratka pitanja i dulje odgovore. To su opća mjesta iz bogate srednjovjekovne (latinske i vernakularne) književnosti prepiranja/debata. (Mizan)scena sukoba stoljećima je obrađivana (usp. Draelants 2015), od hagiografskih čitanja u liturgijskim knjigama, preko opsežnijih, inačica legende, do dramskoga prikazanja.²¹ Položaj likova u C Grš sličan je u većem broju djela pa se može govoriti o intermedijalnosti i intervizualnosti (hagiografija, likovne umjetnosti i dr.): svetica ili svetac stoji na vratu đavla ili zmaja.²² Iz jedne dakle od brojnih europskih verzija²³ legende odabran je prijepor svete s đavlom, koji umjesto u pravi, dramati-

²⁰ O uzimanju motiva ili citata iz raznih izvora – o prepisivanju ili pisanju po pamćenju – svjedoči i podrobnost vezana uz ovoga svetoga čovjeka. Naime, iz njegove je legende preuzeto njegovo obraćanje subrači, a koje ovdje nema izrazitu kauzalnost: *Reče b(la)ženi Benedikt az othōu ot' žizni sie k B(ogu) na život' vični*.

²¹ Osim u hrvatskoglagoljskom *Dabarskom brevijaru*, legenda o djevici-mučenici Margareti zabilježena je i u zbornicima različitoga sadržaja (u *Pariškom zborniku* iz 1375. i u *Oxfordskom zborniku* iz 15. stoljeća) koji slijede drukčiji latinski predložak, a veoma oštećen tekst pasije sačuvan je već u tzv. *Pazinskim fragmentima* s početka 14. st. Cjelovit najstariji tekst iz *Pariškoga zbornika* (fol. 266r–280v) objavila je Badurina Stipčević 2016: 14–21. Ta je verzija najstariji tekstni izvor za ostale sačuvane pasije u hrvatskim kodeksima (Badurina Stipčević 2023: 185). Hercigonja je zborničku verziju legende o sv. Margariti svrstao među ostvarenja koja „strukturiranošću kompozicije, razvijenošću fabularnoga zbivanja, likovima i motivikom predstavljaju više od standardnog ‘žitija’ ili pasije i približavaju se pripovijesti ili romanu” (Hercigonja 1975: 273). Detaljno o tekstološkim poveznicama ali i razlikama među hrvatskoglagoljskim verzijama legende i njihovu odnosu prema dosad neistraženom latinskom predlošku, te o kraćoj brevijarskoj legendi koja se oslanja opet na drukčiji latinski predložak vidi u: Petrović, Mihaljević 2013., te Badurina Stipčević 2016 i 2019.

²² Od svetaca najčešće sv. Mihovil, pa zatim sv. Juraj i sv. Margareta stoje tako. Minijatura na fol. 171d *Hrvojeva misala* pak pokazuje sveticu s palminom granom u desnoj ruci, a lijevu kao da je spustila prema čudovištu (đavao, zmaj) koje u rumenoj vatri leži njoj pod nogama.

²³ Usp. Dresvina 2019 i 2012; Hercigonja 1987.

čan sraz prelazi u smireniji oblik (žanr?) pitanja i odgovora. Đavao poput kakva učitelja, a ne kao zlo biće iz sfere transcendentnoga, nabraja 12 skupina grešnika, tj. 12 grijeha što vode u vječnu propast. To su: čedomorci (što je povezano s bludom), oni koji puteno griješe u samostanu,²⁴ ubojice, koji lažu, preljubnici, razbojnici, oni koji sviraju i raskalašeno plešu,²⁵ krivokletnici, pijanice,²⁶ klevetnici i svadljivci, te koji opće s bludnicama. Međutim, na koncu đavao ponavlja ishodišnu misao: ne može ništa onima koji se utječu sv. Margariti, ali osobito onima koji mole i poste. Kao što je već rečeno, radnja je svedena na minimum, tek da se postavi scena, ali i naznači simbolika te scene: *I vidivši s(ve)ta Margarita i dviže se na n'. I udari i ruku v' čelo. I porazi i na zemlu. I sta mu na grli nogama svoima. I nače ga mučiti veliû muku I nače dèval' tužiti.*

Početno dakle prenje, prepirka svedeno je tek na nekoliko iskaza (npr. *Reče Margarita kako dèvle ime Božie nareši ostopuniče ot' milosti ego. Reče dèval odkle ostopunih' ot' milos'ti ego hotih' starii emu biti. Odatle osuen' esam' sa vsimi slugami moimi v muku vičnu*) i u dijalog koji nije simetričan jer kvantitativno prevladavaju riječi đavla, on (kao da) dobiva ulogu učitelja. To je učinak iznenađenja, uvođenja neočekivanoga obrata u smislu oksimoronske izvnutosti situacije. Kao što je u prenju *Slovo meštra Polikarpa* personificirana Smrt učiteljica, *mors magistra vitae*,²⁷ tako je ovdje na neki način ta uloga dana đavlu: *diabolus magister virtutum*.

Upadljivo je kako je govornik s dužim monologe onaj koji je dolje, u podložnom položaju (porazen, naoko krotak)²⁸ – svetica pak stoji gore, ali govori manje. Na Margaritinu izjavu (bojazan?) kako će svi nabrojani grešnici zajedno s đavlom biti osuđeni u vječnosti, on odgovara: *ki se obrate na post' i na molitvu s krotostiû i sa umileniem' B(og)a radi ti ne poidu sa mnu va*

²⁴ Upadljivo je kako na tom mjestu u C Bč stoji *ki čine sodom'ski bludb* (fol. 3v), ali je riječ *sodom'ski* netko pokušao izbrisati. Je li mjesto u C Grš aluzija na tu vrstu grijeha nije jasno.

²⁵ Sličnost s *Dundulovom vizijom iz Petrisova zbornika* u kojoj se na početku vitez Dundul opisuje kao grešnik koji ne mari za siromašne niti za vjeru, ali bogato nagrađuje *piščav'ce i trum'bitare* (fol. 300r) koji ga zabavljaju. Ples se redovito u propovjednoj i moralističnoj prozi srednjega vijeka isticao kao nešto dijabolično, opsceno, razvratno.

²⁶ Moji su učenici oni, kaže đavao, koji toliko mnogo piju da *opivše se bluût'* – naturalizam koji je slikovit i dojmljiv, jer je predočiv, te izaziva gađenje, a nije tek apstraktna osuda.

²⁷ Usp. Dürrigl 2015. To je prenje sačuvano u *Petrisovu zborniku* (fol. 353v–356v) i *Ljubljanskom zborniku* (fol. 1r–6v).

²⁸ Na kraju ga ipak mora pustiti; on priznaje poraz, ali će i dalje činiti zlo u svijetu.

osuenie vično. Bog je²⁹ dozvolio da Margaritin zagovor bude djelatan, pa zato đavao priznaje: *ne pridu kadi budu imena tvoê pisana*. Tvrđnja pak da su grešnici đavolja *braća* i *sestre* važan je detalj iz đavoljih usta. Grešnici mu dakle nisu samo sluge ili sljedbenici, što je uobičajen topos, već mu postaju krvni srodnici, što je mnogo jača veza.³⁰

5. O stilu i žanrovskim signalima

Retorički su ukrasi uobičajeni za ovu vrstu „čtenja“, npr. poredba, simbolika brojeva, dijade i trijade, aniteza, pa i ironija, te citati i parafraze iz Biblije i vjerske literature. Njima se postiže učinak stvaranja asocijacija i poveznica s drugim sadržajima. Ritmično pulsiranje teksta u oba njegova dijela ostvaruje se ponavljanjima i paralelizmima, s pokojom varijacijom, primjerice poliptonom (npr. *drug druga*) i paregmenonom (npr. *ubiice ubiêêê; s bludnicami bludet'*), do sintaktičkih anafora i epifora. Višestruko ponavljanje sintagmi *post'* i *molitav'* te *postom'* i *molitvoû* važan je ritmotvoran element. Zajedno sa prepoznatljivim shematizmom to može biti signal meditativnoga značaja teksta (usp. Dürriegl 2019a: 277), ali i signal usmene izvedbe, tj. čitanja naglas i slušne recepcije. Pritom interpunkcijski znakovi i pisanje velikih slova mogu ali i ne moraju označavati ritamske cjeline, kakav je slučaj primjerice u (nešto starijim) brevijarskim tekstovima. Ritam se može prepoznati i u monologu đavla, primjerice: *Osmo sut' bratiê moê// pičalnici i plešuêe // rukami metuêe se// to sami zovu me / i ê uslišu e.*³¹

²⁹ Kao *destinateur*; i povijesti svijeta, ali i književnoga teksta.

³⁰ Premda bi se to očekivalo, način na koji đavao govori nije pokrenutiji, življi, „osobniji“ u odnosu na to što o đavoljim napastima u početnom dijelu govori sveznajući pripovjedač. On upozorava: *I vsaki êl(ovê)k' ki čini dèvla dela oblastan' e(stb) dèval živit v nem'. I misal mu prevraća i srce mu okamenit' ot puti pravadnago hoti obresti sebi družbu i vpelati v muku vičnu kadi e(stb) plač' i skržat' zubom' tuga veliê i vzdihaniê kadi gorec' ne izgoriši*. Đavao pak o sebi kaže: *zavistiû ne mogu gledati ê(lovê)ka B(og)u. služeća dan' noć' ne počitû hote otvratiti i ot' B(og) a*. Razlika je u detalju, ali bitna: pripovjedač spominje *družbu*, a đavao rodbinu. Slično tako u *Viđenju sv. Bernarda u Oxfordskom zborniku* (fol. 9c) đavli bacaju grešnu dušu u paklene muke, rugajući se: *ti n(a)s' zoveši zač' naša dela činaše i v'saki ki êê dela čini toga ocem' zove i toga vistinu sin' e(stb)*. I ovdje je naglasak na rodbinskoj vezi.

³¹ Ovdje je podjela na odsječke naša, ne slijedi točke u rukopisu. Valja upozoriti kako u mlađim neliturgijskim zbornicima interpunkcija, tj. bilježenje točaka i velikih slova ne mora uvijek odgovarati spomenutom načelu; drukčije je u nekim mlađim zbornicima, kao što pokazuje transliteracija legende o sv. Margariti iz Pariškoga zbornika – usp. izdanje u Badurina Stipčević 2016.

O načitanosti pisara/prevoditelja svjedoče i neki arhaizmi kao elementi „knjiškosti“ (izraz E. Hercigonje), kao što je stariji akuzativni oblik zamjenice u riječima pripovjedača: *udari i ruku v' čelo*.³² U đavlovu se pak monologu koristi oblik lične zamjenice *ê* (npr. *ê uslišu e*), ali kad govori o Kristu đavao kaže *I az' učinih' raspeti ego*, to je svjestan stilski obilježen postupak.³³ Tomu pridonoši i nabranjanje, kao *počeniem' i molitvoû krotostiû i umileniem' i smereniem' i tečeniem' k crikvam'*.³⁴ Trenutak u kojem se đavao izravno obraća Margariti pozivom *poslušai raba Božia da ti povim'* pojačava pozornost primatelja – naime, ono što slijedi upravljeno je ne toliko svetici, već „nama“, tj. primateljima, publici koja sluša tekst. Nekoliko se puta u tekstu ponavlja zahtjev da valja *slušati* – auditivna percepcija teksta može se povezati s poslušnošću, sa slijeđenjem primjera/egzemplara koji se spominju. *Vrijeme* je svezvrijeme, a postiže se kombinacijom glagolskih oblika. Prezent primjerice prevladava u đavlovu nabranjanju grešnika, oni *jesu sada* (npr. *Osmo sut' bratiê moê pičalnici i plešuće rukami. metuće se to sami zovu me i ê uslišu e*). U nabranjanju biblijskih ličnosti i svetaca koristi se prošlo vrijeme, oni *su bili* dosljedni u postu i molitvi i zato su dobili određenu nagradu ili ostvarili nešto iznimno (npr. *Post' i molitva izbavi Daniela ot rova lavova; Post' i molitav' biše moć' mučenikom'*). U obraćanju primateljima koristi se persuasivan imperativ (što je logično, a također ukazuje na sadašnjost u kojoj treba nešto poboljšati, npr. *podvignimo se bratiê dobra dela*), dok se na koncu nada nudi u budućnosti. Tko zasluži *bit će* sačuvan od propasti (*ki se obrate na post' i na molitvu s krotostiû i sa umileniem' B(og)a radi ti ne poïdu sa mnu va osuenie vično*). Tako je i gramatičkim, odnosno sintaktičkim pomagalima oblikovana međuovisnost *sada* i *tada*.³⁵

Đavao s kojim svetica razgovara kao da i nije (pravi) lik, već djeluje poput pojačivača glasa na antičkoj dramskoj sceni. Za publiku je dojmljivije ono što govori đavao, i sadržajem i dinamikom, pa njegov govor količinom

³² Taj oblik zamjenice zatječe se i u *Dabarskom brevijar*“, dok verzija legende u *Pariškom zborniku* ima mlađi oblik *vrže ga na z(em)lu*. Paralelan tekst ovdje promatranom u C Bč također ima mlađi oblik *i ud'ri ga ruku v' čelo*. Dakle, varijacije su prisutne, ali se oblici ne kombiniraju dosljedno.

³³ Pišući o alternaciji oblika *ê* i *azb* u hrvatskoglagoljskim zbornicima, Milan Mihaljević primjećuje da se njome katkad „provodi svojevrsna individualizacija i hijerarhizacija likova, pa tako Bog za sebe govori *az*, a čovjek *ja*.“ – Mihaljević 2014: 135. Ovdje ta dva oblika rabi đavao, nije nipošto na hijerarhijskoj razini kao Bog, ali kao personificirano Zlo iz transcencije nije na razini čovjeka.

³⁴ I ovdje se prepoznaje ritmično kretanje kroz tekst.

³⁵ O tom fenomenu vezanom uz eshatološke vizije v. Dürriegl 2007: 155–156.

preteže. No, pri pomnijem čitanju pokazuje se kako je bit u kratkim iskazima sv. Margarite koja progovara samo tri (!) puta: *kto su služitelji tvoji; kto su bratiê tvoê; to vsi li ti poidu s tobu v muku vičnu*. Zanimljivo je kako nema glagola pitanja već izricanja, **reče**, što je punktus.³⁶ Malo (nepravo) prenje Margarete i đavla, jest signal performativnosti,³⁷ ali dramatika se ne odvija pred primateljem nego je cilj ostvariti pokretanje mašte i emocija, tj. da se dramatika odvija unutar njega, u njegovu srcu i savjesti.

Međutim, ne može se jednoznačno odrediti jesu li pitanja i odgovori zaseban (pod)žanr unutar naznačenoga prijepora djevice Margarite i đavla. Naime, općenito gledano, oblik pitanja i odgovora kao žanr u različitim pisanim sastavima povezan je češće s potrebom stvaranja tzv. „mental filing system“ (Carruthers 1992: 99), dakle s usustavljanjem pohranjenih (zapisanih, upamćenih) sadržaja, s potrebom da se stvori red i podjela većih cjelina, te uvođenje kakva-takva logičnog redoslijeda u materiju koja se izlaže. Tako su *questiones* među omiljenim referentnim i intertekstualnim pomagalima za učenjake, ali i za učenike (usp. Miltenova 2014). U svojoj shemi hrvatskih srednjovjekovnih žanrova Hercigonja pitanja i odgovore izdvaja u zasebnu cjelinu (usp. Hercigonja 1975: 44 i 138), ali pozornost obraća na djela kao što je *Lucidar*. Cjelina ovdje analiziranog teksta iz C Grš i njegov kompilativan značaj kao da pokazuje da jest riječ o „žanru unutar žanra“, o pitanjima i odgovorima unutar tankoga prstena prenja, a oboje su dodani na uvodni poučan žanr, ili barem na drukčiji modus. Ako tomu i nije tako, dijalog djeluje kao egzempl, kao oživljavanje edifikacije, kao živopis(nij)a ilustracija općepoznate poruke teksta.³⁸

³⁶ U eshatološkim vizijama također se pojavljuju razni glagoli vezani uz pitanja i odgovore. Primjerice u *Bogorodičnoj apokalipsi* Marija *v'prosi* i *reče*, *Varuhova vizija* počinje glagolom *upraššaše* (dalje ima *rihь, vprosihь*), *Pavlova vizija* sadrži glagole *rihь, vprosihь*, *Dundulova vizija* *uprosi, reče*, prenje *Slovo meštra Polikarpa* ima glagol *pita*. Ovdje su ukratko navedeni primjeri iz *Petrisova zbornika* i *Oxfordskoga zbornika*. S druge strane *Abrahamova vizija* u *Tkonskome zborniku*, baš kao i malo prenje Margarite i đavla, ima samo glagol *reče*, čak i kad Abraham pita anđela tko je na ovaj ili onaj način kažnjen i zašto.

³⁷ O mogućim znakovima performativnosti, od grafičkih do jezično-stilskih, u propovjednim tekstovima (a ovaj sastav se može barem uvjetno ubrojiti među njih) v. Radošević 2015.

³⁸ Jedna od funkcija (ili jedan od učinaka) dijaloga jest i da bi dotični tekst lakše došao u „dijalog“ s primateljem (jer je po Platonu svako čitanje svojevrstan dijalog), pa se kroz pitanja i odgovore takav odnos lakše uspostavlja. Izrazit prijepor ionako je tek naznačen: *I udari i ruku v' čelo. I porazi i na zemlu. I sta mu na grli nogama svoima. Izrazit prijepor ionako je tek naznačen: I udari i ruku v' čelo. I porazi i na zemlu. I sta mu na grli nogama svoima. I nače ga mučiti veliü muku I nače đeval' tužiti govore koliko pobien bih' divu (...) Reče đeval povidah ti vse divo Krstova tu ne pridu kadi budu imena tvoê pisana Mučivši ga s(ve)ta Margarita i pusti ga.*

Unutar tih rečenica odvija se dijalog u obliku pitanja i odgovora. Sukob završava tako da svetica mora pustiti đavla – pobjeda je bila osobna, njezina, i za to će biti nagrađena rajskom slavom. Ali đavao će i dalje stvarati nered u svijetu. Zahvaljujući Margaritinu razgovoru (upravo kroz oblik pitanja i odgovora, bez retoričkih ili misaonih digresija) s đavlom, slušatelji su također *oružni* da se odupru napastima. Tu je svrha kompilacije *Ot pokaënië grihov'*: čitati/slušati, shvatiti, a zatim usvojiti u vlastiti život.

6. Zaključak

U tekstu *Ot pokaënië grêhov'* značajke dekompozicije, kompilativnosti i pokretljivosti očituju se u biranju epizode iz hagiografskoga teksta o mučenju sv. Margarite, njezinoj dopuni oblikom/žanrom pitanja i odgovora, te u povezivanju toga odsječka s teološko-poučnim početnim dijelom teksta, tj. poticajem na post i molitvu.³⁹ Stoga neka za C Grš bude dopuštena parafraza Marka Marulića: dok je prvi dio sastava *institutio bene vivendum per exempla sanctorum personarum*, dotle prijepor funkcionira kao *institutio bene vivendum per exempla peccatorum*. To može biti začudno i groteskno, ali je duboko moralistično i društveno kritično. Pritom na koncu ipak prosijava nada. Variranjem općih mjesta, pripovjedač (propovjednim modusom) ističe kako je ljudski život stalna borba protiv grijeha, a u njoj je *oružje* post i molitva; svete osobe i njihova postignuća dokaz su tomu. Središnje su već navedene metafore kretanja: *podvignimo se* od zla na dobra djela, na oponašanje i poštovanje svetaca, te *obratimo se*, kako svojim grijesima ne bismo postali đavolja obitelj. Izvor i uvir moralnopoučnoga sastava su očekivani, a ono što se manje ili više slobodno kombinira odraz je pisarova nadahnuća, te potrebe zajednice za koju se tekst zapisuje i govori, kazuje uživo. Varijacija epizode iz hagiografije kao predložka i njezino uklapanje u nadređenu cjelinu svjedoči o srednjovjekovnoj povezanosti kreacije s pamćenjem kao plodom čitanja i slušanja. Tekst nije lako genološki klasificirati. No, odbacimo li pristup žanrovima koji se temelji na odrednici *ili-ili* („čisti“, jasno prepoznatljivi i razgraničeni žanrovi), a prihvatimo odrednicu *i-i* (miješanje žanrova), tada se može kazati kako je spajanje/povezivanje različitih vrsta (teološko-moralni tekst i prenje, pitanja i odgovori) karakteristično ne samo za *Ot' pokaënie grêhov'*, već za brojne moralnopoučne tekstove hrvatske glagoljske tradicije.

³⁹ On se pak može naći na koncu sastava (*Oxfordski zbornik*) ili na njegovu početku (*Berčičev zbornik*, *Grškovićev zbornik*).

Izvori

- Berčićev zbornik*, 15. st., Sanktpeterburg, Rossijskaja nacional'naja biblitema, sign. Bč 5. (= C Bč)
- Dabarski brevijar*, 1486. g., Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. III c 21.
- Grškovičev zbornik*, 16. st., Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. VII 32. (= C Grš)
- Hrvojev misal* (= *Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića*), oko 1404. g., Istanbul, Topkapi Sarayi Müzesi
- Ljubljanski zbornik*, 15. st., Ljubljana, Nacionalna in univerzitetna knjižnica, sign. Slav. Sammlung, fut. 3, št. 368.
- Oxfordski zbornik*, 15. st., Oxford, Bodleian Library, Ms. Canon. Lit. 414.
- Pariški zbornik*, 1375. g., Pariz, Bibliothèque Nationale, sign. Slave 73.
- Petrisov zbornik*, 1468. g., Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, sign. R 4001.
- Prvi beramski misal*, 15. st., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. Ms 162.
- Tkonski zbornik*, prva četvrt 16. st., Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. IV a 120.
- Žgombičev zbornik*, 16. st., Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. VII 30.

Literatura

- Archetti, Gabriele (2023) „Nourishment and Asceticism: the Measure of Food“, *Crkva u svijetu* 58, suppl. 1, str. 349–370.
- Badurina Stipčević, Vesna (2023) „*Pariški zbornik Slave 73* (1375.) u kontekstu hrvatskoglagoljske benediktinske baštine“, *Crkva u svijetu* 58, suppl. 1, str. 179–190.
- Badurina Stipčević, Vesna (2019) „Pasijski tekstovi u ličkom glagoljskom *Pariškom zborniku Slave 73* (1375.)“, *Pasijska baština Like*, gl. ur. Jozo Čikeš, Udruga Pasijska baština, Zagreb 2019, str. 155–171.
- Badurina Stipčević, Vesna (2016) Prilog istraživanju ličkih glagoljskih rukopisa: *Muka svete Margarite u Pariškom zborniku Slave 73* (1375), *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva. Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjano-*

- viću o 70. rođendanu*, ur. Tanja Kuštović i Mateo Žagar, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 9–23.
- Bledsoe, Jenny C. (2013a) „Practical Hagiography: James of Voragine’s *Sermones* and *Vita* on St Margaret of Antioch“, *Medieval sermon studies* 57, str. 29–48.
- Bledsoe, Jenny C. (2013b) „The Cult of St Margaret of Antioch at Tarrant Crawford: the Saint’s Didactic Body and its Resonance for Religious Women“, *Journal of Medieval religious Cultures* 39/2 str. 173–199 .
- Bradbury, Nancy (2015) „The Proverb as Embedded Microgenre in Chaucer and *The Dialogue of Solomon and Marcolf*“, *Exemplaria* 27/1-2, str. 55–72.
- Butterfield, Ardis (1990) „Medieval genres and modern genre theory“, *Paragraph* 13/2, str. 184–201.
- Carruthers, Mary (1992) *The Book of Memory. A Study of Memory in the Middle Ages*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Ceulemans, Reinhart; De Leemans, Pieter (2015) „Introduction“, *On Good Authority. Tradition, Compilation and the Construction of Authority in Literature from Antiquity to the Renaissance*, ur. Reinhart Ceulemans i Pieter De Leemans, Brepols, Turnhout, str. 11–18.
- Delfin, Rafael R. (1989) „The Devil and his Disciples in the Lives of Six Saints“, *The French Review* 62/4: 591–603.
- Draelants, Isabelle (2015) „Le *De iudiciis uirtutum et uitiorum* d’ Arnold l’ Saxe: un florilège moral sous forme de *disputatio*“, *On Good Authority. Tradition, Compilation and the Construction of Authority in Literature from Antiquity to the Renaissance*, ur. Reinhart Ceulemans i Pieter De Leemans, Brepols, Turnhout, str. 299–452.
- Dresvina, Juliana (2019) *A Maid with a Dragon. The Cult of St Margaret of Antioch in Medieval England*, Oxford Univerity Press, Oxford.
- Dresvina, Juliana (2012) „The Significance of the Demonic Episode in the Legend of St Margaret of Antioch“, *Medium aevum* 81/2, str. 189–209.
- DuBois, Thomas A. (2012) „Oral Poetics: The Linguistics and Stylistics of Orality“, *Medieval Oral Literature*, ur. Karl Reichl, de Gruyter, Berlin, str. 203–224.
- Dürriĝl, Marija-Ana (2019a) „Prenje Isusa s đavlom kao korizmena propovijed“, *Pasiionska baština Like*, gl. ur. Jozo Čikeš, Udruga Pasiionska baština, Zagreb 2019, str. 269–280.

- Dürriegl, Marija-Ana (2019b) „Motiv posta i molitve u hrvatskoglagoljskim tekstovima 15. i 16. stoljeća“, *Diacovensia* 27/3, str. 671–687.
- Dürriegl, Marija-Ana (2015) „Slovo meštra Polikarpa kao monološki dijalog“, *Fluminensia* 27/1, str. 156–170.
- Dürriegl, Marija-Ana (2010) „Dekompozicija srednjovjekovnih nabožnih tekstova“, *Umjetnost riječi* 54/1–2, str. 1–22.
- Dürriegl, Marija-Ana (2007) *Čti razumno i lipo. Ogledi o hrvatskoglagoljskoj srednjovjekovnoj književnosti*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Dürriegl, Marija-Ana (1996) „Neki aspekti genologije prenja u hrvatskoglagoljskoj književnosti – o naslovnim pojmovima i malim prenjima“, *Croatica* 42-43-44, str. 89–95.
- Fališevac, Dunja (1980) *Hrvatska srednjovjekovna proza*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb.
- Griffiths, Paul (1999) *Religious Reading: The Place of Reading in the Practice of Religion*, Oxford University Press, Oxford.
- Hercigonja, Eduard (1987) „Latiničko prikazanje *Muka svete Margarite* i hrvatskoglagoljska hagiografskolegendarna tradicija“, *Croatica* 26-27-28, str. 29–70.
- Hercigonja, Eduard (1975) *Povijest hrvatske književnosti 2: Srednjovjekovna književnost*. Liber – Mladost, Zagreb.
- Mihaljević, Milan (2014) „Zamjenice“, *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, prir. Milan Mihaljević, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 133–150.
- Miltenova, Anisava (2014) „Erotapokriseis in Medieval Slavonic Literature: Exegesis or Catechesis?“, *On the Fringe of Commentary: Metatextuality in Ancient Near Eastern and Ancient Mediterranean Cultures (Orientalia Lovanensia Analecta 232)*, ur. Sydney H. Aufrère, Philip S. Alexander i Zlatko Pleše, Peeters Publishers, Leuven, str. 379–403.
- Petrović, Ivanka; Mihaljević, Milan (2013) „Hrvatskoglagoljski fragmenti *Legende o sv. Eustahiju i Pasije sv. Marine*“, *Hagiographica Slavica*, ur. Johannes Reinhart (= *Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 82*), Verlag Otto Sagner, München, str. 171–215.
- Radošević, Andrea (2022) „Citatnost u kolofonu glagoljaša popa Tomaša Petrinića“, *Senjski zbornik* 49, str. 213–240.
- Radošević, Andrea (2017) „Vele lipo i korisno kompiliranje – *Liber de modo bene vivendi ad sororem* u Grškovićeve zborniku iz 16. stoljeća“, *Croatica* 61, str. 43–72.

- Radošević, Andrea (2015) „O nekim signalima usmenosti u glagoljskim propovijedima iz 15. i 16. stoljeća“, *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju*, ur. Vesna Badurina Stipčević, Sandra Požar i Franjo Velčić, Staroslavenski institut, Zagreb, str. 483–496.
- Radošević, Andrea; Dürrigl, Marija-Ana (2021) „Tri pojma za jedan: eksempl, pelda i prilika. Pokušaj značenjskoga i vrsnoga nijansiranja u prijevodu latinskoga leksema *exemplum*“, *Fluminensia* 33/2, 2021, str. 499–535.
- Radošević, Andrea; Dürrigl, Marija-Ana (2020) „Glagoljaška čitateljska zajednica na primjeru Drugoga beramskog brevijara“, *Slovo* 70, str. 191–216.
- Reinhart, Johannes (2019) „Vialova, Svetlana O. (Hrsg.): Glagoličeskij sbornik XV v. – Rossijskaja nacional'naja biblioteka, Sobranie I. Berčića, f. 67, No 5// Glagoljski zbornik XV. Stoljeća – Zbirka Ivana Berčića, f. 67, br. 5, Zadar: Sveučilišta u Zadru 2016“, *Zeitschrift für slavische Philologie* 75, str. 463–470.
- Reinhart, Johannes (2010) „Kombinacija dvaju mirakula u hrvatskoglagoljskom rukopisu (*Grškovičev zbornik, HAZU VII 32*)“, *Slovo* 60, str. 669–686.
- Root, Jerry (2020) „Introduction“, *Les miracles de Notre Dame du Moyen Âge à nos jours*, ur. Jean Louis Benoit i Jerry Root, Jacques André Éditeur, Lyon, str. 17–20.
- Spencer, Frederic (1889) „The Legend of St Margaret“, *Modern Language Notes* 4/7, str. 197–201.
- Štefanić, Vjekoslav (1970) *Glagoljski rukopisi JAZU II*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Štrkalj Despot, Kristina (2010) „Srednjovjekovna *ars memoria* i Šimun Klimantović“, *Zadarska smotra* 59, str. 79–99.
- Vitz, Evelyn B. (2005) „Liturgy as Education in the Middle Ages“, *Medieval Education*, ur. Ronald B. Begley i Joseph W. Koterski, Fordham University Press, New York, str. 20–34.
- Vialova, Svetlana O. (ur.) (2016) *Glagoljski zbornik XV. st. Ruska nacionalna biblioteka, Zbirka Ivana Berčića, f. 67, Berčić br. 5 (faksimil i transliteracija)*, Stalna izložba crkvene umjetnosti – Sveučilište u Zadru, Zadar.
- Zaradija Kiš, Antonija; Šimić, Marinka (2020) *Cvijet kreposti ili o naravi ljudskoj kroz narav životinjsku*, Hrvatska sveučilišna naklada – Institut za etnologiju i folkloristiku – Staroslavenski institut, Zagreb.

Zumthor, P. (1972) *Essai de poétique médiévale*. Éditions du Seuil, Paris.

Zumthor, Paul (1987) *La lettre et la voix. De la „littérature“ médiévale*, Éditions du Seuil, Paris.

SUMMARY

Marija-Ana Dürriĝl

ON PENANCE, SAINT MARGARET AND THE DEVIL –

A COMPELLING COMPILATION IN THE GRŠKOVIĆ MISCELLANY

The pastoral text *Ot pokañiñ grihovb* (*On repentance for sins*) in the *Grškoviĉ Miscellany* from the 16th c. is typical for a group of moral-didactic works preserved in the Croatian Glagolitic tradition. It is a compilation of various sources, with an unknown origin. Two larger sections are compiled into one, loosely connected by the motif of fasting and prayer. The first part of the text is exhortation to do penance. Examples of Biblical figures are given (Moses, David, Daniel, Paul), and three saints (Nicholas, Gregory the Great, and Benedict), each of whom has benefited from prayer and fasting. This is a commonplace element which has been compiled from various texts, such as a specific addendum to the apocryphal debate between Jesus and the devil in the desert. Here it is the first part of the compilation, in which the narrator addresses the audience in the manner/mode of preacher. It is amplified by the marginal note titled “On the power of fasting and prayer”. The second section in the *Grškoviĉ Miscellany* introduces a debate between Saint Margaret and the devil, a free interpretation of a popular motif from the saint’s legend. This part of the compilation is highlighted by the marginal note “On the power of St Margaret”. In this context the debate changes into an exchange of questions and answers, with the (defeated) devil taking on the role of the teacher. This leads to the effect of past, present and future being deeply intertwined: the saints were helped in the past, the devil’s enumeration of sinners depicts their evil present, while the promise of St Margaret’s intercession offers hope for the future. The repeated motif is that of conversion, expressed succinctly by two verbs pertaining to (spiritual) movement: *turn away* from sin (“*obratimo se*”) and *rise (up)* to do good (“*podvignimo se*”). The main message of the text is common to many preserved Glagolitic sources, and it reflects the compilational character of numerous religious, pious medieval works – it is also typical because it indicates the phenomenon of *mouvance* in medieval texts and their parts, as well as of the memorial nature of medieval culture.

Keywords: *Croatian Glagolitic prose; compilation; decomposition; debate; Saint Margaret; Grškoviĉ Miscellany*